

Els sarraïns i la seva manera de fer la guerra, amb Roma i contra Roma

JORDI CORTADELLA¹
Universitat Autònoma de Barcelona

Abstract: The aim of this paper is to explain a bizarre image described by Ammianus Marcellinus where a Saracen cuts enemy's throat and drinks his blood at the gates of Constantinople in 378. In order to do this we contextualize this episode into the history of Saracens, Germanics, Scythians and other peoples of the steppes.

Keywords: Saracens, Scythians, hematophagy, Ammianus Marcellinus, Goths, berserkers.

L'estiu de l'any 378 dC, davant de les muralles de Constantinoble, un sarraí va treure un punyal i es llançà al mig d'una tropa de gots. Després de matar un dels enemics, acostà els llavis a la seva gola i en begué la sang. Qui eren aquest sarraïns? D'on venien i com és que lluitaven d'aquesta manera?

L'escena es produí poc després de la batalla d'Adrianòpolis on els gots de Fritigern van massacrar l'exèrcit romà i mataren el seu emperador, Valente. Encoratjats per la victòria, els gots, després de guanyar-se a la seva causa diverses tropes d'huns i d'alans prometent-los una recompensa en or, es van presentar davant mateix de les muralles de Constantinoble. L'historiador Ammià Marcel·lí ho explica de la següent manera:

Una tropa de sarraïns (...) més hàbils per a incursions i robatoris que per a batalles pròpiament dites, i havent arribat allà poc temps abans, al veure de sobte la massa de bàrbars, es van disposar a la lluita i van sortir confiats de la ciutat. Després d'un combat llarg i dur, els dos bàndols es van retirar amb pèrdues similars.

Però els orientals van cobrar avantatge després d'un fet insòlit mai vist abans. I és que un dels seus homes, amb cabells llargs i amb tot el cos nu amb l'excepció del pubis, llançant un crit ronc i tètric, va treure un punyal i es va llançar enmig de la

¹ Una primera versió de l'article es va presentar a les V Jornades del Col·lectiu d'Història i Arqueologia de la Guerra (UAB-Bellaterra, 19 d'abril de 2013).

tropa dels gods. Llavors, matà a un dels enemics, apropà els llavis a la seva gola i va beure de la sang que s'estava vessant.

Els bàrbars, aterrits davant d'aquesta monstruosa escena, ja no van mostrar la seva ferocitat habitual i cada vegada que intentaren fer quelcom, avançaren amb pas vacil·lant. (Amm.Marc. 31.16.5-6)

Per posar-nos en context cal saber que des de l'any 364 Valent era co-emperador d'Orient durant el regnat a Occident del seu germà Valentinià I i, a la seva mort en el 375, dels fills d'aquest, Gracià i Valentinià II, de tot just quatre anys. El regnat de Valent no fou pas fàcil. Només prendre el poder va haver de fer front a la usurpació de Procopi, a qui va derrotar l'any 366. Al mateix temps, a la frontera d'Armènia, els perses sassànides intentaven guanyar terreny als romans. Per aturar-los, Valent preparà una gran expedició contra ells, però abans d'emprendre-la va haver de resoldre problemes més urgents, com una rebel·lió a la Cilícia occidental i la revolta de Mavia, reina dels àrabs tanúkhides, que saquejà les ciutats fenícies, palestines i de l'est d'Egipte. L'any 377, quan va arribar la notícia de que els gods havien creuat el Danubi, Valent i el seu exèrcit es trobaven a Antioquia, a punt d'emprendre finalment la campanya contra els sassànides. Informat del que estava succeint, l'emperador es va afanyar a concertar la pau amb els perses per concentrar-se en acabar amb la revolta goda.

La tropa de sarraïns que s'enfrontaren amb els gods i els seus aliats a les portes de Constantinoble formaven part, probablement, de l'exèrcit que Valent tenia estacionat a Antioquia per iniciar la guerra contra els perses. Però qui eren aquest sarraïns i d'on provenien? Com és que lluitaven de tal manera que fins i tot van aconseguir refredar els ànims de gods, alans i els temibles hunos?

1. Qui eren els sarraïns?

Els àrabs apareixen per primera vegada en els registres assiris en el segle IX aC. Els textos parlen de tribus que viuen a la frontera sud de l'imperi Assiri. A vegades s'encarregaven de vigilar les fronteres, escortar exèrcits al país del desert i controlar el lucratiu comerç de les caravanes que anaven al sud d'Aràbia. No obstant, algunes d'aquestes tribus aprofitaven qualsevol signe de debilitat del poder assiri per saquejar les terres dels sedentaris, promoure revoltes i robar les caravanes. Els reis assiris van llançar diversos atacs en contra seu sense gaire èxit, ja que els àrabs podien escapar al desert amb facilitat. Representacions d'àrabs muntats en camells i fugint de les tropes assíries es poden trobar en els relleus d'Assurbanipal a Nínive (ca. 645 aC). I sobte veure'ls amb un aspecte semblant a la descripció que en fa Ammià Marcel·lí:

cabells llargs i amb tot el cos nu amb l'excepció del pubis; encara que els sarrains de Constantinoble deurién anar muntats a cavall i no sobre dromedaris.

Però àrabs i sarrains no són exactament el mateix. Una de les primeres referències específiques als sarrains la trobem en Claudi Ptolomeu, del segle II dC.² En grec el terme Σαρακηνοί “sarakēnoi” es refereix a un poble nòmada que posseïa part de l'Aràbia *Felix* que vorejava la província de l'Aràbia *Petrea* (l'antic regne Nabeteu) i l'Arabia Deserta, i que correspon a la regió històrica d'*al-Hijāz* (o *Hedjaz*). Ptolomeu³ esmenta els sarrains juntament amb molts altres pobles de la regió: *munychiatis*, *raitheni*, *scenitae*, *oaditae*, *thamydeni* (o *thamudeni*).

Uns segles després, sabem que en temps de Pescenni Níger, quan aquest s'encarregà de controlar les fronteres d'Egipte, cap el 170 dC., les seves tropes van derrotar els sarrains (*Història Augusta*, 11 *Pescenni Níger* 7, 7-8).

Uns decennis més tard, però, els sarrains (o una part d'ells) han passat d'enemics a aliats de Roma, doncs l'emperador Valerià, entre el 256 i el 259, va confiar sis cohorts de sarrains a Probe, a més de tropes auxiliars gal·les i un esquadró de perses (*Història Augusta*, 28 *Probe* 4, 1). Pot ser que en aquest canvi de bàndol tingués molt a veure la caiguda del regne nabateu a mans dels romans en temps de Trajà.

Els sarrains tornen a aparèixer esmentats en la frontera d'Egipte amb el Sinaí com a fidels aliats de l'usurpador *Marcus Firmus*, mort per Aurelià el 273 (*Història Augusta*, 29 *Firmus*, *Saturní*, *Pròcul* i *Bono*, 3, 3-4), i de la reina Zenobia de Palmira. Aquesta, en una carta (fictícia) a Aurelià diu així: “A nosaltres no ens faltaran els auxilis dels perses, que ja estem esperant, a favor nostre hi ha els sarrains, a favor nostre, també, els armenis” (*Història Augusta*, 26 *El diví Aurelià* 27, 4).

En una altra carta al Senat de Roma (fictícia també), l'emperador Aurelià lloa les virtuts de Zenobia dient que gràcies a ella, Odenat, el seu marit, va vèncer els perses i, després de posar en fuga Sapor, va arribar a Ctesifonte. Afegeix que ella “va infondre tan gran temor entre els pobles d'Orient i d'Egipte que ni els àrabs, ni els sarrains, ni els armenis es van rebel·lar contra la seva autoritat” (*Història Augusta*, 24 *Els trenta tirans*, 30, 6-7).

² La primera menció indirecte apareix a Dioscòrides (segle I dC) referit al *bdellium*, resina aromàtica semblant a la mirra que s'obté del δένδρου σαρακηνικού “arbre sarraf” (*De materia medica* 1, 67).

³ “Les muntanyes d'aquesta terra anomenada *Melanes* s'estenen des d'aquest punt de la badia, que és a prop de Pharan, cap Judea. A partir d'aquestes muntanyes cap a l'oest al llarg d'Egipte hi ha els *sarakenoi*, per sota d'aquests els *munychiatis*, per sota de la badia de la regió *Pharanita*, prop de les muntanyes d'Aràbia Felix, hi ha els *raitheni*” (*Geografia* 5, 16, 3).

“Els *scenitae* habiten a l'interior cap al nord, que és totalment muntanyós, per sobre hi ha els *oaditae*, i cap al sud a partir d'aquests els *sarakenoi* i els *thamydeni*” (*Geografia* 6, 7, 21).

Per tant, hem de deduir que àrabs i sarraïns no eren considerats el mateix poble, i que els sarraïns, homes del desert, en realitat establien aliances amb qui més els hi convenia. La seva col·laboració devia ser ben apreciada pel control de les vies de comunicació. Si tornem al testimoni d'Ammià Marcel·lí, aprenem que els sarraïns eren tots guerrers, anaven mig despullats, vestits fins a la cintura amb capots de colors, i es desplaçaven pels llocs més diversos muntats sobre àgils cavalls i gràcils camells, tant en temps de pau com de guerra (14, 4, 3), el que els feia, durant les guerres, molt apropiats per a les emboscades (23.3.8).

La col·laboració dels sarraïns amb l'exèrcit romà no devia ser esporàdica, doncs a la *Notitia Dignitatum* se'ls torna a esmentar com a tropes permanents dels magistrats romans. La dada té la seva importància perquè es tracta d'un document administratiu (final del segle IV i principis del V dC) que presenta totes les dignitats civils i militars de l'Imperi Romà i que proporciona, per tant, una bona visió general de la situació de l'exèrcit i de l'administració del Baix Imperi. Així doncs, entre les unitats militars a disposició del *Comes* del limes egipci, es recull els *Equites Saraceni Thamudeni*,⁴ *Scenas Ueteranorum*⁵ (*Not. dign. or.* XXVIII 6); i més endavant, entre les tropes a les ordres del Dux de Fenícia hi ha els *Equites Saraceni indigenae*, *Betproclis*⁶ i els *Equites Saraceni, Thelsee*⁷ (*Not. dign. or.* XXXII 12, 13).

2. Beure's la sang de l'enemic

A part de les indubtables habilitats guerreres que posen de manifest els sarraïns davant de les muralles de Constantinoble, el que sobte més de l'escena descrita per Ammià Marcel·lí és el fenomen d'hematofàgia o consum de sang. El primer que ens ve al cap, amb mentalitat antropològica, és que beure la sang de l'enemic és una manera d'adquirir la seva força vital.

Una possible explicació podríem buscar-la en la pròpia tradició cultural semítica. Si ho fem, trobarem que en el llibre de la Saviesa de l'Antic Testament, escrit probablement a Alexandria entre els anys 50 i 30 aC., quan parla dels antics habitants de Canaan, entre els suposats pecats que se'ls hi atribueixen diu que:

- (4) se't feren odiosos per les seves pràctiques abominables: es dedicaven a bruixeries i a cultes infames, (5) assassinaven infants sense cap mena de pietat, feien banquets

⁴ Aquí sembla que hi ha una relació entre sarraïns i *thamudeni*, com si aquest darrers, esmentats anteriorment per Ptolomeu, fossin una branca dels primers.

⁵ Prop de l'actual el Caire, a l'anomenat "Turò dels Jueus".

⁶ Campament militar de la via que unia Èmesa i Palmira. Actual Bir el-Fourqlos.

⁷ Situat a l'actual Dmeir (Síria), en la via que unia Damasc i Palmira. Es tractava del major campament romà de la zona i es remuntava a l'època dels Antonins.

de carn i sang humanes on fins i tot devoraven les entranyes; eren gent agafada en plena orgia de ritus iniciàtics. (Saviesa 12, 4-5)

No obstant, per un jueu, entre les normes *caixer* hi ha la de no consumir sang. El Levític, que recull les lleis que, suposadament, el Déu d'Israel dictà a Moisès al desert (però que en realitat sembla que es redactà després del retorn de l'exili babilònic al 538 aC), ho deixa prou clar quan diu que:

(10) Si un israelita o un immigrant que resideix entre vosaltres menjava sang de qualsevol animal, jo em posaria contra ell i l'exclouria del seu poble. (11) Perquè la vida de tot ésser vivent està en la sang. Jo us concedeixo de vessar la sang sobre l'altar perquè expieu per les vostres vides: la sang permet d'expiar, perquè oferir la sang és oferir una vida. (12) Per això he dit als israelites: "Ningú de vosaltres ni cap immigrant que resideixi entre vosaltres no ha de menjar la sang" (Levític 17, 10-12).

Així mateix, per l'Islam consumir sang fresca és *haram*:

S'us prohibeix menjar la carn de l'animal que hagi mort de mort natural, la sang, la carn de porc i la d'un animal que se sacrificui en nom d'un altre que Déu (Alcorà 2, 173).

Per tant, si una explicació cultural hi ha per l'acte salvatge del nostre sarraí, aquesta hauria d'estar en la tradició pre-jueva i pre-islàmica, en la que encara no he pogut aprofundir prou per trobar una resposta.

No deixa de sobtar, però, que accions d'aquest tipus ja hagin estat recollides gairebé mil anys abans entre els escites. Segons Heròdot, aquests tenien el costum de beure la sang del primer enemic que mataven en la batalla (*Hdt.* 4.64.1).

Més de dos mil anys després, a principis del segle XIX, segons ens explica Alexis de Levchine, funcionari del govern rus encarregat de l'administració dels kazakhs entre 1821 i 1822, per venjar la mort d'alguns parents els kazakhs de la Petita Horda van atacar els alimolins i van fer presoners un cert nombre d'enemics. Els vencedors, després de matar els vençuts, van acabar bevent-se a glops la sang de la principal víctima.⁸

Respecte als gots, és suggerent relacionar l'escena del sarraí amb el relat dels cinoscèfals de la tribu germànica dels llombards. Sabem per Pau el Diaca, a través de la seva *Historia Langobardorum* (escrita entre el 787 i el 796), que quan, a finals del segle I aC, els llombard van deixar les terres bàltiques per

⁸ "Les vainqueurs, après s'être fait de la mort des vaincus le spectacle le plus obscène et le plus horrible, finirent par recevoir dans leurs mains le sang de leur principale victime, et ils le burent à gorgées" (Levchine 1840, p. 351)

dirigir-se cap a l'est, van arribar al territori dels usips. Aquests no estaven disposats a permetre que extravasessin el seu país. Aleshores els llombards van recórrer a una estratagema. Van simular que en el seu exèrcit tenien cinoscèfals, és a dir, homes amb cap de gos, que eren molt bel·licosos, bevien la sang dels homes i fins i tot la seva pròpia quan no podien atrapar els seus enemics.⁹ Sembla que els llombards es van sortir amb la seva perquè els usips els van deixar passar sense presentar batalla.

Tot fa pensar que aquest “homes llop” assedegats no eren una simple estratègia d'un poble bel·licós per no entrar en batalla, la qual cosa per ella mateixa ja és una contradicció. Només cal que ens fixem en la tradició dels *berserkers*.

En la mitologia escandinava, els *berserkers* eren els guerrers d'Odín. La seva manera de lluitar, mig despullats i de forma molt brutal, es devia a l'estat de trànsit provocat per l'esperit animal que els posseïa (l'ós, el llop o el porc senglar). Els *berserkers* formaven confraries on cada candidat devia passar una iniciació de la qual coneixem alguns detalls gracies la saga islandesa d'Hrólf Kraki (segle XIV): l'aspirant a *berserker* devia matar ritualment la imatge de l'ós i beure's la seva sang perquè el poder de l'animal el posseís. D'aquesta manera es convertia en *berserker* i obtenia, a més del furor de la bestia (*wut*), el do del *Hamrammr*, és a dir, el poder de que els altres el veiessin en la forma de l'animal. Durant les crisis de furor, els *berserkers* perdien el seu esperit humà per quedar sota el control de l'esperit animal.

Potser els gots, gent bregada en mil batalles, es van horroritzar no de veure un sarraí gairebé nu xuclant la sant d'un dels seus companys caiguts, sinó de reconèixer en aquell acte un ésser posseït d'un furor *berserker* i, per tant, invencible.

Arribats a aquest punt, el nostre sarraí assedegat de sang sembla haver trobat estranys companys de viatge: escites, kazakhs, llombards, víkings...; tots quatre, directa o indirectament, han compartit un mateix espai geogràfic o una tradició. Però, i el sarraí? Què hi fa un sarraí entre ells?

Els sarraïns eren un poble nòmada i bel·licós, com els escites, però d'una altra època i a més, dels deserts d'Aràbia a les estepes eurasiàtiques n'hi ha un bon tros. No semblaria per tant versemblant que l'acte insòlit del nostre sarraí a les portes de Contantinoble fos inspirat directament pels escites. No obstant això, sabem que hi va haver una invasió d'Àsia Occidental pels escites a l'entorn del 627 i 620 a.C. Segons Heròdot (Hdt. I 103-106), un gran exèrcit d'escites a les ordres del rei Màdies atacà el rei mede Ciàxares quan aquest assetjava Nínive i,

⁹ *Simulant, se in castris suis habere cynocephalos, id est canini capitis homines. Divulgant apud hostes, hos pertinaciter bella gerere, humanum sanguinem bibere et, si hostem adsequi non possint, proprium potare cruorem (Historia Langobardorum 1, 11).*

després que el vencé, s'ensenyorí d'Àsia duran vint-i-vuit anys, avançant fins a la Síria-Palestina, on el faraó Psammètic l'apaivagà amb presents. S'han identificat aquests escites amb la gent de Gog, de la terra de Magog, que, en la profecia d'Ezequiel, lluitaria contra Israel en els dies previs a la restauració i es beuria la sang dels enemics vençuts:

Això us anuncia el Senyor, Déu sobirà: Veniu, reuniu-vos, aplegueu-vos de tot arreu per prendre part en el gran sacrifici de víctimes immolades per a vosaltres a les muntanyes d'Israel. Menjareu carn i beureu sang; menjareu carn d'herois i beureu sang dels capitosts de la terra; tots ells seran com marrans, anyells, bocs i toros engreixats als pasturatges de Basan. D'aquest sacrifici que he preparat per a vosaltres, en menjareu greix fins a atipar-vos i en beureu sang fins a embriagar-vos. A la meua taula us atipareu de cavalls i de mules, d'herois i de guerrers de tota mena. Ho dic jo, el Senyor, Déu sobirà. (Ez 39: 17-20).

No és de descartar completament, doncs, per molt peregrí que sembli, que entre les tribus de la regió pervisqués el costum (o ritual), portat pels escites, de beure's la sang dels enemics. Sobta també que, en ple segle V d.C., un sarraí portés el nom d'Escita (Socr.Sch., HE. I, 22).

És més probable que qui s'inspirà en els escites d'Heròdot per construir l'escena del sarraí fou Ammià Marcel·lí. És sospitos que aquest recullí les mateixes dades truculentes que també trobem a Heròdot dels habitants de l'altre costat del Tanais (el riu Don). Per exemple, Ammià Marcel·lí diu que el poble dels gelons, veïns dels alans, arranquen la pell dels cadàvers dels seus enemics i, amb ella, es fan robes y una espècie de cobertor pels cavalls (*Amm.Marc.* 31.2.14). I sobre els alans esmenta que quan maten un home res els enorgulleix més com a trofeu que arrancar-li la cabellera i col·locar-la sobre els seus cavalls, com a adorns de guerra (*Amm.Marc.* 31.2.22). Per la seva banda, Heròdot explicà amb detall la manera com els escites escorxaven als seus enemics i com penjaven les seves cabelleres a les regnes del cavall que ells mateixos munten (*Hdt.* 4.64.2). Afegia, a més, que alguns escorxaven íntegrament un cos humà i posaven la pell sobre els seus cavalls (*Hdt.* 4.64.4).

3. Conclusions

La imatge del sarraí que ens presenta Ammià Marcel·lí, amb cabells llargs, gairebé nu, llançant un crit ronc i tètric en el moment de degollar l'enemic i beure la seva sang, es esfereïdora però única. Només ho fa aquell sarraí, cap altre dels seus companys el segueix. Més que gent molt bàrbara com ens els vol presentar Ammià, hi ha tot una tradició paral·lela segons la qual els sarraïns

s'haurien judaïtzat i, alguns d'ells, s'haurien convertir al cristianisme (T. Rufin. *HE.* 11.6; Socr.Sch. *HE.* 4.36; Soz. *HE.* 6.3).

A part del que ens diu Ammià, sabem per altres fonts de l'existència de tropes sarraïnes a Constantinoble l'any 378, enviades per la reina Mavia com a *foederati* (Socr.Sch. *HE.* 5.1.4) o que potser formaven part de la *scholae palatinae* de l'emperadriu Dominica (Soz. *HE.* 7.1.1). Per acabar-ho de complicar, en la *Història Nova* de Zòsim (Zos. 4, 22), les escaramusses diàries entre la cavalleria sarraïna i els gots (als que Zòsim anomena anacrònicament "escites") són abans i no després de la batalla d'Adrianòpolis, i a més a més, la retirada goda es deu a la superioritat militar sarraïna (la celeritat de la seva cavalleria i l'efectivitat dels seus venables), no pas a un esdeveniment singular i terrorífic. Com a únic signe de ferocitat, Zòsim refereix que en aquests encontres diaris els sarraïns tallaren el cap a molts dels seus enemics, cosa que, cal convenir, era un fet relativament freqüent i no hauria d'horrificar en excés als gots.

Hem de concloure que tant és possible que Ammià Marcel·lí emprés els escites d'Heròdot com a model de comportament especialment barbar i sanguinari dels sarraïns, com que els sarraïns, o si més no alguns d'ells, coneguessin i mantinguessin aquest vell costum escita del temps en que aquests van devastar Palestina. Sigui com sigui, també hem de concloure que si els gots, huns i alans s'esglaiaren tant de l'escena és potser per que reconegueren en aquell sarraí el furor d'un *berserker* del bàltic o un ritual de coratge guerrer que no havia desaparegut entre els pobles de les estepes.

Bibliografia

- Asheri, D. *et alii* (eds.), 2007: *A commentary on Herodotus, book IV.* Oxford.
- Den Boeft, J. (ed.), 2012: *Philological and Historical Commentary on Ammianus Marcellinus.* XXVIII. Leiden.
- Eph'al, I., 1982: *The Ancient Arabs: Nomads on the Borders of the Fertile Crescent, 9th-5thTh Centuries B.C.* Jerusalem.
- Houtsma, M. Th. *et alii* (eds.), 1987: *E.J. Brill's First Encyclopaedia of Islam 1913-1936.* Leiden.
- Hoyland, R. G., 2002: *Arabia and the Arabs: From the Bronze Age to the Coming of Islam.* London.
- How, W. W. / Wells, J., 1967: *A Commentary on Herodotus.* Oxford.
- Levchine, A., 1840: *Description des hordes et des steppes des Kirghiz-kazaks ou kirghiz-käïssaks. Traduite du russe par Ferry de Pigny.* París.

- Lozachmeur, H., (ed.), 1995: *Presence arabe dans le croissant fertile avant l'Hegire (Actes de la table ronde internationale Paris, 13 Novembre 1993)*. Paris.
- Matthews, J., 2007: *The Roman Empire of Ammianus*. Ann Arbor.
- Retsö, J., 2003: *The Arabs in Antiquity: Their History from the Assyrians to the Umayyads*. London / New York.
- Sartre, M., 2001: *D'Alexandre à Zénobie. Histoire du Levant antique, IVe siècle av. J.-C. – IIIe siècle ap. J.-C.* Paris.